

ВНЕСОК М.С.ГРУШЕВСЬКОГО В ІНТЕГРАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАУКОВИЙ ПРОСТІР 20-х років ХХ століття

У статті розглядається внесок М.С.Грушевського в інтеграцію української етнології у європейський науковий простір. Розглядаються теоретико-методологічні засади етнологічних праць М.С.Грушевського, на формування яких суттєво вплинули дослідження Е.Дюркгейма, Л.Леві-Брюля, Дж.Фрезера. Автор доводить, що М.С.Грушевський відіграв значну роль у поширенні сучасних ідей соціальної антропології серед українських дослідників.

Ключові слова: М.С.Грушевський, методологічні засади, еволюціонізм, французька соціологічна школа, дологічне мислення.

На сьогоднішній день актуальним завданням, яке стоїть перед українською наукою, є інтеграція у світовий інтелектуальний простір. Особливо це стосується гуманітарних наук, що упродовж тривалого часу були штучно обмежені у використанні теоретико-методологічних досягнень наукових центрів Західної Європи та США. Відповідно, й науковці країн Заходу мало знайомі із розробками українських дослідників та зібраним на території України джерельним матеріалом. Потреба у подоланні інформаційного вакууму вимагає вивчення історичного досвіду української науки у налагодженні системи наукових комунікацій із зарубіжними країнами.

Показовим прикладом міжнародної наукової інтеграції становить українська етнологія 20-х рр. ХХ ст. Величезну роль у модернізації теоретико-методологічних засад даної наукової галузі та популяризації її досягнень у Європі відіграв Михайло Сергійович Грушевський. Даний аспект діяльності видатного українського ученого, громадсько-політичного діяча, "архітектора науки про українство", досі не було належним чином висвітлено в історичній науці.

Етнологія не була провідною сферою наукових зацікавлень М.С.Грушевського. Дослідженням у етнологічній проблематики, за своїм власним висловом, Грушевський присвятив десять років, які становили вимушену перерву у його дослідженнях історії України¹. Це були роки, коли після поразки Центральної Ради М.С.Грушевський був вимушений виїхати за межі України. Він займався викладацькою та громадсько-науковою діяльністю у Празі, Парижі, Берліні, Відні, Женеві, "шукаючи спочинку від тяжких переживань в літературно-науковій праці"². Перебуваючи в еміграції М.С.Грушевський зацікавився здобутками французької соціологічної школи у сфері етнології. Усвідомлюючи їх цінність для української науки, М.С.Грушевський виступив ініціатором створення та фактичним засновником Українського соціологічного інституту, ключовим напрямком діяльності якого стала соціальна антропологія та етнологія. М.С.Грушевський підкреслював, що одним з головних завдань інституту він поставив "організацію студій примітивної культури, використання їх для вивчення українських пережитків та висвітлення соціальної передісторії України"³. Про тісний зв'язок Соціологічного інституту зі світовою науковою спільнотою свідчать ті завдання, які ставив перед установою М.С.Грушевський, зокрема, "...знайомити ширші українські круги з здобутками соціологічної науки на Заході, її напрямками і методами, освідомляти західні наукові і громадські круги про соціальну історію України, її сучасне життя, поступу української науки, і особливо соціологічні досліді на Україні тощо"⁴.

Дві основні праці М.С.Грушевського з етнології – "Початки громадянства" та перший том "Історії української літератури" були опубліковані в період перебування дослідника в еміграції та його роботи з організації Соціологічного інституту. Обидві праці містять чітку систему науково-

методологічних поглядів, яка була побудована у тісному зв'язку зі здобутками зарубіжної етнології. Більшою мірою вони розкриті у монографії "Початки громадянства (генетична соціологія)". Предметну область даної роботи М.С.Грушевський визначає наступним чином: "генетична соціологія займається найбільше часами ранніми, "перед-історичними", старається розслідувати зв'язки суспільного життя і розвиток його форм, починаючи від найбільш простих і примітивних, та висвітлити ті дороги, якими різні народи виступають на початках доби, що зветься "історичною" та служить предметом історичних дослідів. ... Генетична соціологія, розслідуючи початки соціальної організації, звертається до старинних літературних пам'яток, а ще більше (останнім часом особливо) – до матеріалів етнологічних: до студій над народами, які зістались на нижчих, так би сказати – передісторичних ступенях культури і соціального життя"⁵. З цих слів випливає, що для М.С.Грушевського "генетична соціологія" була тим, що в сучасному науковому дискурсі має назву "соціальна антропологія" або власне "етнологія".

М.С.Грушевський розпочинає свою працю з огляду здобутків попередників, якими він вважає насамперед соціологів-позитивістів XIX ст. – А. де Сен-Сімона, О.Конта й Г.Спенсера. Дослідник віддає належне сформульованій Сен-Сімоном концепції щодо першочергового історичного значення економічних інститутів (права власності, поділу праці, форм продукції й організації суспільних верств)⁶, а також ідеї Конта щодо "позитивного" дослідження соціальних явищ⁷. Разом з тим, М.С.Грушевський заперечує можливості виведення чітких та непорушних законів соціального розвитку, базованих на еволюційному принципі, в дусі соціальної філософії Герберта Спенсера⁸. Чільну увагу М.С.Грушевський приділяє працям етнологів еволюціоністського та марксистського напрямків, а особливо праці Фрідріха Енгельса "Початок родини, власності й держави", адже, за словами дослідника, в Україні ця праця з кінця XIX ст. залишалася єдиним підручником, з якого черпалися відомості про початки й розвиток громадського життя, головних його форм і установ. В цілому, М.С.Грушевській дає праці Енгельса високу оцінку, однак наголошує на її обмеженості, адже вона становила лише опрацювання ідей американського антрополога Л'юїса Моргана. "Тим часом Морганова система – пише Грушевський, – хоч як талановито сконструйована, в тій частині, де вона давала образ загальної еволюції громадянства, була не більше як гіпотезою, цінною і корисною в розвитку науки". Книга ж Енгельса популяризувала гіпотези Моргана "як певні, нехибні висновки науки"⁹. М.С.Грушевський критикує підхід історичного матеріалізму за абсолютизацію економічних факторів суспільного розвитку.

Розглядаючи питання можливості виведення універсальних законів розвитку людських спільнот, М.С.Грушевський визнає існування певної "внутрішньої неминучості і послідовності" соціальних процесів. Однак дослідник відкидає еволюціоністський принцип однолінійного розвитку усього людства згідно заздалегідь визначених законів. Не погоджується М.С.Грушевський і з принципом полігенічного розвитку людства, у якому провідна роль відводилася расовим факторам. Серед представників даного підходу М.С.Грушевський називає Людвіга Гумпловича та Артюра де Гобіно – засновника расистського або біологічного напрямку в етнології. На думку М.С.Грушевського, на ранніх етапах свого розвитку людські групи не відрізнялися "так глибоко між собою, щоб через се треба було рахуватися з можливістю глибоких різниць в початкових формах соціального життя". Щоправда, дослідник говорить лише про "приблизно-подібний" початок соціального розвитку людського життя, зауважуючи, що в кожному окремому випадку подібності у розвитку матеріальної та духовної культури, слід ставити питання про те, чи йдеться про дійсно паралельні, незалежні між собою прояви людського життя, чи про перенесення винаходів, вірувань чи установ в результаті міжгрупових відносин.

Так М.С.Грушевський органічно переходить до аналізу суперечки між еволюціоністами (А.Бастіан) та дифузійністами (Ратцель, Гребнер). Дослідник критикує крайні форми обох підходів, допускаючи як запозичення, так і незалежний розвиток окремих досягнень у різних народів. За приклад зваженого підходу М.С.Грушевський бере Вільгельма Вундта, "Психологію народів" якого він вважав надзвичайно цінною працею¹⁰. Очевидно, саме впливом ідей В.Вундта пояснюється прискіплива увага, яку М.С.Грушевський у своїх етнологічних студіях приділяв психологічним моментам¹¹. В цілому, дослідник вважає, що присутність на певному етапі розвитку у соціальних відносинах більшості народів світу таких явищ як екзогамія, купівля

жінки, конкуренція патріархату й матріархату, тотемізму, родової організації тощо є доказом подібності розвитку усіх людських спільнот. Однак цю подібність неможливо спрощувати, як це роблять марксистки, зводячи усю багатоманітність розвитку людства до дії певних механістичних законів. На думку М.С.Грушевського, існують тільки загальні закономірності, зумовлені дією трьох основних факторів соціального розвитку: біологічного, психологічного та економічного. Однак у кожному конкретному випадку дія цих факторів буде мати свої унікальні особливості. "Комбінація мотивів, даних в кожному історичному чи соціальному факті, ніколи не повторюється другий раз, через те неможлива жодна експериментальна перевірка всяких узагальнень чи "законів", але навіть всяке узагальнення явищ позбавляє їх дійсного змісту"¹².

За оцінкою М.С.Грушевського, соціальні процеси розвиваються згідно певних тенденцій і у певному ритмі. Завданням соціології (тобто соціальної антропології) дослідник вважає "відкидаючи випадкове і вибираючи основне і постійне, вибрати те, що становить властиву основу цього ритму, те що стримиться до повторювання, до постійності"¹³. Спроби ж Л.Моргана та його послідовників встановити чітку послідовність, градацію становищ людського життя, в котрих певні економічні явища відповідали певним культурним, релігійним і соціальним формам є хибними. Критика М.С.Грушевським праць Л.Моргана та, відповідно, Ф.Енгельса спрямовується насамперед проти положення про те, що рід та сім'я становлять основну одиницю соціального процесу, зумовлюючи такі поняття як прогрес та розвиток. М.С.Грушевський звертає увагу на дані сучасних йому польових досліджень примітивних народів, які прямо заперечують морганівську ідею первісного людського стада й проміскуїтету. Крім того, М.С.Грушевський вказує на нові факти залежності соціальної еволюції не від економічних причин, а від психологічних уявлень, магічних та культових форм, посиляючись при цьому на розробки Е.Тайлора та Дж.Фрезера.

Цікаво відзначити, що у теоретико-методологічній частині своєї праці М.С.Грушевський уникає звернення до здобутків французької соціологічної школи Еміля Дюркгейма. При цьому він активно оперує базовими для цієї школи поняттями, такими як "соціальний факт" та "поділ праці" й у викладі фактичного матеріалу посилається на французьких соціальних антропологів. До оцінки внеску даної школи у розробку етнологічної проблематики М.С.Грушевський вдається у своїх подальших дослідженнях. Зокрема, у передмові до книги Катерини Грушевської, дослідник дає надзвичайно високу оцінку т. зв. теорії примітивного мислення Люс'єна Леві-Брюля. М.С.Грушевський вважає, що погляди французького дослідника не становлять ще завершеної теорії, а лише накреслюються шляхи дослідження даної теми¹⁴. Тим не менше, далі М.С.Грушевський пише, що відкриття Л.Леві-Брюлем прелогічного мислення відкриває нову епоху в дослідженні еволюції людської думки та великі перспективи в дослідженні соціальних і релігійних явищ¹⁵.

У завершеному вигляді система соціально-антропологічних поглядів М.С.Грушевського представлена у першому томі "Історії української літератури", присвяченому переважно усній народній творчості¹⁶. У вступній частині до роботи М.С.Грушевський зазначає, що поетичні форми розвиваються у тісному зв'язку з іншими галузями мистецтва – музикою, танцем, співом. Мистецтво, пов'язане з ритмікою, починається з забави примітивної людини, в якій розважальний елемент сполучається з методами інтенсифікації і найповнішого використання людської енергії. Словесний текст, на думку М.С.Грушевського, є одним зі складових елементів комплексу ритмічного руху, який служить одночасно естетичним потребам людини ("забава") і його технічним завданням (піднесення і утривалення енергії). Відмітимо, що у даному випадку, М.С.Грушевський виступає до певної міри провісником функціоналістського підходу, що утвердиться в етнології лише через кілька десятиліть. Розглядаючи походження поетичної творчості, музики й танцю, М.С.Грушевський доходить до висновку про їхню велику роль у формуванні соціальної солідарності колективу. Спільні танці й співи, на думку дослідника, давали людині можливість відчувати єдність із громадою. М.С.Грушевський говорить також про магічну роль колективного співу, що на думку примітивної людини здатний позитивно вплинути на оточуючий світ, повернути здобич, полегшити перемогу над ворогом. Даний висновок дослідника якнайкраще вкладається у систему теоретико-методологічних поглядів саме французької соціологічної школи з її намаганням пояснювати соціальні явища з точки зору їх

впливу на зміцнення зв'язків всередині соціуму. Помітний також вплив популярної на той час ідеї магічного мислення, сформульованої Дж.Фрезером. Попри свою прихильність до концепції соціальної солідарності Е.Дюркгейма, М.С.Грушевський демонструє дослідницьку самостійність й вважає, що мистецтво відіграє солідаризуючу роль у суспільстві лише на певному етапі його розвитку. З розвитком економіки та розшаруванням суспільства, формується новий світогляд, центром якого є герой, з його індивідуальними якостями та здібностями. Так зароджується героїчний епос вищих прошарків суспільства, який відрізняється від колективістського в своїй основі фольклору широких верств населення.

Вплив на світогляд М.С.Грушевського концепції магічного мислення Джеймса Фрезера, а також, до певної міри, теорії пережитків Е.Тайлора простежується у праці "З історії релігійної думки на Україні". На її сторінках М.С.Грушевський підтримує фрезерівські ідеї щодо магічного мислення первісної людини, яке у подальшому еволюціонує у більш розвинений релігійний світогляд. Природна еволюція магічних вірувань ранніх слов'ян була перервана запровадженням християнства. Водночас, елементи магічного мислення збереглися у свідомості українців у формі пережитків¹⁷. Таким чином, погляди М.С.Грушевського на природу релігійних явищ цілком відповідали тогочасному стану розвитку європейського етнорелігієзнавства, у якому ідеї Дж.Фрезера відігравали провідну роль. З огляду на це, дивними видаються закиди деяких дослідників у застарілості методології М.С.Грушевського. Так, наприклад, І.Грабовська приписує М.С.Грушевському "погляд на міф як примітивну форму мислення дикунів, що правомірно змінилася монорелігійною християнською свідомістю". Дослідниця продовжує свою думку, зазначаючи, що М.С.Грушевський у своїх поглядах спирався на філософію Шеллінга та німецьких романтиків, що на той час були "перейденим етапом" у розумінні міфу наукою¹⁸. Насправді, ці твердження, до того ж, наведені без цитування конкретних місць у працях М.С.Грушевського, є далекими від обґрунтованості. Безперечно праці представників міфологічної школи мали вплив на погляди М.С.Грушевського, зокрема у питанні міграції міфологічних мотивів, однак в цілому його бачення релігії та міфології відповідало тогочасному рівню наукової розробки цих проблем.

У березні 1924 року М.С.Грушевський повернувся в Україну, "сподіваючись провести інтенсивну наукову роботу в нових умовах"¹⁹. Його повернення стало знаковою подією для багатьох українських інтелектуалів, які побачили перспективу навіть за умов більшовицького правління працювати на благо України²⁰. Останні десять років життя М.С.Грушевського пов'язані в першу чергу з ВУАН, де повною мірою було втілено науково-організаційний досвід Українського соціологічного інституту. Після повернення з еміграції М.С.Грушевський видав програмну статтю, де з урахуванням новітніх теоретико-методологічних розробок були накреслені основні напрямки етнографічних студій та вказані необхідні заходи щодо розвитку української етнології²¹. Нагальною потребою М.С.Грушевський вважав створення музею під відкритим небом ("Музею праці"), де були б відтворені типи житла, які існували на території України з найдавніших часів, а також предмети побуту та зразки мистецьких витворів. Зразок подібної експозиції М.С.Грушевський побачив у 1911 р. у Римі²². У контексті нашого дослідження важливо відмітити, що серед важливих завдань розвитку етнології в Україні М.С.Грушевський накреслив і наступне: "Для ознайомлення з сучасними методами наукової праці на Заході, з кращими етнографічними музеями, фольклорною й етнологічною літературою, котрої нема змоги в ближчій будучині зібрати у нас, треба відповідно підготовлених наукових робітників висилати до найбільших центрів соціологічних та історично-культурних студій, як Париж, Лондон, Вашингтон, Берлін тощо"²³.

На жаль, лише частину цих планів М.С.Грушевський зміг втілити у життя, хоча й зробленого було достатньо для того, щоб українська етнологія здійснила значний поступ на новому методологічному рівні, розробленому в часи існування Українського соціологічного інституту. М.С.Грушевський згадував, що створені ним Культурно-історична комісія та Комісія історичної пісенності ВУАН здійснювали роботу за планами Українського соціологічного інституту й, значною мірою, силами його учнів та співробітників. У вересні 1925 року до цих установ долучився Кабінет примітивної культури при Науково-дослідній кафедрі історії України²⁴.

Особливо значну роль у запровадженні розроблених М.С.Грушевським теоретико-методологічних засад етнології відіграв журнал "Первісне громадянство та його пережитки

на Україні", який почав виходити у Києві у 1926 р. Поява цього журналу ознаменувала завершення наукових досліджень М.С.Грушевського у галузі етнології, про що учений повідомив у вступному слові до першого номеру журналу, висловлюючи радість від того, що ця праця буде органічно продовжена учнями та співробітниками. Для них М.С.Грушевський залишив настанови, якими сам керувався у наукових студіях.

Найважливішою серед них є наголошення М.С.Грушевським на важливості порівняльно-етнологічних досліджень. Дослідник зазначає, що сучасна етнологічна розвідка доходить до тієї сфери, "де реконструкція стає можливою тільки за поміччю аналогій життя і творчості нижче культурних народів". Вона має виходити від народів найтісніше пов'язаних історично і географічно та переходячи до більш віддалених (при цьому мають виключатися елементи, які могли з'явитися шляхом літературного запозичення з світового мандрівного репертуару). Цим шляхом розвідка доходить до первісної "примітивної" підоснови, "яка живе в різних переживаннях серед явищ культурнішого життя". Під "примітивним життям" М.С.Грушевський розуміє тип суспільства, який не знає поділу праці, класової диференціації та раціонального мислення. Вивчення народів, які знаходяться на нижчому рівні розвитку культури, необхідно для того, щоб, відштовхуючись від накопиченого світовою етнологією матеріалу "шукати за переживаннями нижче-культурних форм світогляду, творчості і соціальних взаємовідносин в нашій українській життю". Водночас, дослідник застерігає від некоректних порівнянь та спрощених реконструкцій, притаманних класикам еволюціонізму²⁵.

Відповідно до висловлених методологічних настанов, М.С.Грушевський сформулював завдання для нового видання. Вони полягали у ґрунтовному вивченні пережитків примітивної культури у народів слов'янських, індоєвропейських та всіх прилеглих до України територій; вивченні інтелектуальної і соціальної культури "нижче-культурних народів", як матеріалу для з'ясування підоснови цих пережитків; систематичне дослідження українського фольклору і побуту, "щоб узяти все, що можна взяти для дослідження пережитків старого світогляду і побуту". М.С.Грушевський звертає увагу на те, що в українській етнології ці дослідницькі напрямки розроблені недостатньо, а емпіричний матеріал подекуди зібраний не дуже якісно. На переконання дослідника, детальний, методичний порівняльно-історичний аналіз здобутого матеріалу повинен сполучатися зі свідомим методичним підходом до живих його фондів у народній масі і якомога ефективнішим їх використанням. Завершуючи свою передмову до першого номеру "Первісного громадянства" М.С.Грушевський формулює заклик до вітчизняного наукового загалу: "Українські дослідники мусять самі шукати зв'язків свого матеріалу з світовим в кожній окремій темі, в кожному питанні; великий світовий дослід не приносить їм майже нічого готового, і так воно буде, поки вони не постараються увести в світовий оборот український матеріал в приступній для світу формі"²⁶. Можна сказати, що це звернення М.С.Грушевського до українських етнологів й сьогодні залишається надзвичайно актуальним.

Крім вступного слова, на сторінках першого номеру "Первісного громадянства" було надруковано дві етнологічні розвідки М.С.Грушевського. Перша з них була присвячена системі обрядів, які регулювали порядок переходу членів громади від самого народження до відповідних поколінних розділів родоплемінного ладу²⁷. Відповідно до методу, свого часу запропонованого Е.Тайлором, ці обряди М.С.Грушевський розглядав як культурні пережитки давнього світогляду й соціальних відносин. У повній відповідності до сформульованих методологічних засад, М.С.Грушевський порівнює звичай постриження та інші ініціативні обряди у середньовічній Україні, у південних слов'ян, поляків, а також у ведійській Індії. Після цього дослідник наводить кілька прикладів даного звичаю, збережених на Поліссі та Поділлі. Таким чином, М.С.Грушевський демонструє сполучення реконструкції та порівняння, показуючи обряд постриження в історичній ретроспективі й у колі слов'янських та індоєвропейських аналогій.

Друга стаття М.С.Грушевського написана в руслі проблематики історії етнологічної науки та її сучасного стану²⁸. Вона має насамперед оглядовий характер і присвячена французькій соціологічній школі Еміля Дюргейма. М.С.Грушевський називає школу Дюргейма "високоцінним огнищем соціологічного досліду і соціологічної методології", хоча й зауважує, що погоджується не з усіма науковими поглядами та підходами відродженої соціологічної школи. Водночас, він підкреслює видатний внесок цієї школи у розроблення дослідницької

методології. Науковий ентузіазм, послідовність і ґрунтовність праці французьких етносоціологів М.С.Грушевський ставить у приклад молодій українській науці.

Підсумовуючи, слід зазначити, що М.С.Грушевський відіграв визначну роль у процесі інтеграції української етнології зі світовою наукою. Будучи поміркованим еволюціоністом за науковим світоглядом, М.С.Грушевський був прихильником підходів французької соціологічної школи, яка була найбільш прогресивною у тодішній європейській етнології. Достатньо сказати, що саме на основі праць Е.Дюркгейма, Л.Леві-Брюля та М.Мосса у подальшому сформувалися структурно-функціональні підходи, які й сьогодні залишаються основою соціально-антропологічних та етнологічних досліджень. Наукові праці М.С.Грушевського розширили коло проблематики української етнології, дозволили по-новому подивитися та оцінити явища, які вивчалися раніше, ввели український матеріал у світовий етнокультурний контекст. Праця М.С.Грушевського у сфері популяризації досягнень європейської етнологічної думки стала потужним поштовхом до розвитку теоретико-методологічної бази української етнології.

¹ Грушевський М.С. Вступне слово // Первісне громадянство. – 1926. – № 1. – 2. – С. V.

² Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року / За редакцією Л.Винара. – Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто. – С. 29.

³ Грушевський М.С. Вступне слово. – С. IV.

⁴ Грушевський М.С. Передмова // З примітивної культури. Розвідки й доповіді Катерини Грушевської. – К., 1924. – С. 4. (С. 3 – 16).

⁵ Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Відень, 1921. – С. 9.

⁶ Там само. – С. 11.

⁷ Там само. – С. 17.

⁸ Там само. – С. 21 – 22.

⁹ Там само. – С. 8.

¹⁰ Там само. – С. 34; дана праця В.Вундта мало відома на пострадянському просторі, її російськомовне видання у скороченому вигляді з'явилося лише нещодавно: Вундт В. Проблемы психологии народов / Пер. с нем. – М., 2010. – 136 с.

¹¹ Див.: Воропаєва Т. Етнопсихологічні аспекти у творчості М.Грушевського // Михайло Грушевський-науковець і політик у контексті сучасності: Зб. наук. пр. / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Центр українознавства / В.І.Сергійчук (заг. ред.). – К., 2002. – С. 298 – 302.

¹² Грушевський М. С. Початки громадянства. – С. 40.

¹³ Там само. – С. 43.

¹⁴ Грушевський М.С. Передмова. – С. 10.

¹⁵ Там само. – С. 15.

¹⁶ Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. Т.1. / Упоряд. В.В.Яременко. – К., 1993. – 392 с.

¹⁷ Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні // Грушевський М.С. Духовна Україна. – К., 1994. – С. 5 – 135.

¹⁸ Грабовська І. Дослідження М.Грушевським міфологічного світогляду українського народу крізь призму сучасних досліджень міфу // Михайло Грушевський-науковець і політик у контексті сучасності: Зб. наук. пр. / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Центр українознавства / В.І.Сергійчук (заг. ред.). – К., 2002. – С. 29 – 29.

¹⁹ Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року / За редакцією Л.Винара. – Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто. – С. 30.

²⁰ Гомотюк О. Повернення діячів еміграції як чинник піднесення науковості українознавства (середина 1920-х – початок 1930-х рр.) // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 66.

²¹ Грушевський М.С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 4. – С. 42 – 51 (перше видання: Україна, 1924, кн. IV).

²² Там само. – С. 45 – 46.

²³ Там само. – С. 51.

²⁴ Грушевський М.С. Вступне слово. – С. IV.

²⁵ Там само. – С. VI.

²⁶ Там само. – С. VIII.

²⁷ Грушевський М.С. Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками // Первісне громадянство. – 1926. – № 1 – 2. – С. 83 – 86.

²⁸ Грушевський М.С. Відродження французької соціологічної школи // Первісне громадянство. – 1926. – №1 – 2. – С. 113 – 117.

В статье рассматривается вклад М.С.Грушевского в интеграцию украинской этнологии в европейское научное пространство. Рассматриваются теоретико-методологические основы этнологических работ М.С.Грушевского, на формирование которых существенно повлияли исследования Э.Дюркгейма, Л.Леви-Брюля, Дж.Фрезера. Автор доказывает, что М.С.Грушевский сыграл значительную роль в распространении современных идей социальной антропологии среди украинских исследователей.

Ключевые слова: М.С.Грушевский, методологические основы, эволюционизм, французская социологическая школа, дологическое мышление.

An article reveals the contribution of M.S.Hrushevskiy to the Ukrainian ethnology integration into the European scientific area. It deals with the theoretical and methodological framework of M.S.Hrushevskiy's ethnological works, which were influence greatly by the researches of E.Durkheim, L.Levi-Bruhl and J.Frazer. An author argues that M.S.Hrushevskiy played a significant role in propagation of contemporary social anthropological ideas among Ukrainian scholars.

Key words: M.S.Hrushevskiy, methodological framework, evolutionism, French sociological school, pre-logical thinking.